

Omöjliga ubåtar

Ubåtskränkningar under 1900-talet, känns inte det lite nattståndet? Och förresten, var inte såna rätt mycket påhitt av försvaret för att få mer pengar? Dessutom var det rätt länge sedan.

Tyvärr är det aktuellare än någonsin.

Att vi i allmänhet har rätt diffusa kunskaper och uppfattningar om vad som hände i svenska skärgårdar under kalla kriget har flera orsaker. En sådan är att de journalister som skulle ha kunnat upplysa oss inte heller visste särskilt mycket – och dessutom var mycket okunniga i militära spörsmål. En annan är militärens svårigheter att balansera mellan upplysning till allmänheten och behovet av att hemlighålla vad man vet för att inte avslöja för mycket för motståndaren. Inte heller bidrog det till klarheten att försvaret envisades med att använda sina interna taktiska och operativa klassificeringar även mot allmänheten, som exempelvis: Konstaterad ubåt, sannolik ubåt, möjlig ubåt, tvivelaktig ubåt, icke ubåt. För att inte tala om: Konstaterad kränkning, sannolik kränkning och möjlig kränkning.

Dessutom tillkom en icke föraktlig insats av propaganda och desinformation från sovjetisk sida, vilken drog med sig stora delar av journalistkåren och allmänna opinionen.

Inte heller de som tjänsgjorde i olika befattningar i marinen eller annorstädes har någon särskilt välgrundat uppfattning om vad som egentligen tilldrog sig. Och detta trots att det skrivits många böcker och spaltkilometer om detta. De s k ubåtskommissionerna bidrog tyvärr inte heller med några klarheter.

Nu finns emellertid en möjlighet att reparera saken. En nyutkommen bok, Omöjlig ubåt av Nils-Ove Jansson, ger en delvis helt ny bild av vad som hände. Här mumlas det inte i skägget utan talas klartext. Nils-Ove Jansson har en bakgrund som ger honom mycket goda möjligheter att klara ut läget. Pensionerad sjöofficer med tjänstgöringar dels ombord i ubåtsjaktssammanhang, dels, och inte minst, i olika militära underrättelseorgan. Han vet vad han pratar om. Och boken är dessutom lättläst, klar och redig.

Jansson går först igenom och ger kortfattade beskrivningar av de konstaterade kränkningar som gjordes, speciellt under 1980-talet. Han går också igenom de olika typer av observationer som använts och redogör för deras styrkor och svagheter. Det handlar om allt från optiska observationer till bottenpå och hydrofoneffekter. Bland annat får vi en förklaring till minkljöd och fiskstim.

En slutsats som infinner sig är att det är extremt svårt att med konventionella medel jaga ubåt i så grunda vatten som det här är fråga om. Ja, Jansson går så långt som att påstå att det i praktiken är omöjligt. Helt ny teknik skulle behövas. Ett exempel är följande. I spåren på Hårsfjärdenincidenten utfördes två år senare följande övning. En svensk ubåt gick efter losskastning från Bergabasen direkt ner i uläge. Samtidigt fick en utbildningsgrupp bestående av patrullbåtar, helikoptrar och minsvepare med sidskannande hydrofoner en larmrapport om att en okänd ubåt hade siktats på Hårsfjärden på sydlig kurs. Jakten inleddes men gav inga kontakter. Inte ens när en stridsdomare mer eller mindre talat om exakt var ubåten befann sig lyckades jaktstyrkan hitta den. I själva verket passerade den under jaktstyrkan och helikoptrarna utan att upptäckas. Och detta var ingen miniubåt.

Allra mest intressant blir Jansson när han går igenom den strategiska bakgrunden till kränkningarna. De var inga små nålstick för ro skull. Sovjetunionen blev under 70- och 80-talen, med en åldrande och alltmer paranoiad ledning (Brezjnev m fl) ovanligt aggressiv. Terrorbalansen, som ju grundades på att båda sidor hade tillräcklig s k andraslagsförmåga (i första hand i form av kärnvapenbestyckade atomubåtar), kändes från rysk sida otillräcklig. Det gällde att också till varje pris skaffa sig möjligheter att kunna slå först vid minsta tecken på aktivitet från fienden (NATO). NATO genomförde vid den här tiden mycket stora övningar som av ryssarna uppfattades som mycket provocerande och riskabla. Warszawa-pakten intog därför alltid högsta beredskap när sådana pågick (liksom man själv genomförde mycket stora övningar).

Ett strategiskt mål för Sovjetunionen var att i ett inledningskede hålla anfallsvägarna öppna mot Norge och Atlanten. Den vägen gick över Sverige (inte på land utan i luften). En förutsättning för att kunna använda den vägen var att blixtnabbt eliminera det svenska luft- och sjöförsvaret. Att sovjetiska ubåtar (konventionella såväl som miniubåtar) obehindrat kunde operera i svenska skärgårdar var bara ett medel för att förbereda detta förstaslag. Med hjälp av marina Spetsnazgrupper, som landsattes och hämtades med ubåtar, gjordes förberedelser för att kunna lamslå Sverige genom omfattande sabotage och mord på ledande personer liksom nyckelpersonal inom flyget och marinen. För att effektivt oskadliggöra marinbaser och statsledningen i Stockholm gjordes långtgående förberedelser att placera ut minor försedda med taktiska kärnladdningar, alternativt (som vid Hårsfjärden) låta en konventionell ubåt avfyra en torped med kärnladdning från Mysingen in mot Bergabasen. Även kärnkraftverk och andra viktiga infrastrukturer skulle förstöras med samma medel. Minorerna kunde fjärrutlösas med ny teknik i form av långvågssändning.

En liten märklig notering är att sovjetisk ambassadpersonal uppvisade ett omfattande intresse för att fiska i

Stora Värtan (där man också har hittat spår efter miniubåtar).

Att U137 var försedd med kärnvapenladdning var ingen tillfällighet. Alla sovjetiska konventionella ubåtar var förutom vanliga torpeder även fredsutrustade med torpeder med taktisk kärnvapenladdning. Varför då? Jo, som andreofficeren på U 137 Besedin anmärkte vid 20-årsjubileet i Karlskrona: "Vi hade så stora mål att det var nödvändigt med kärnladdning för att få verkan i målet." Det var förstås det som FOA-gänget på Gåsefjärden detekterade och som ställde till ett sådant rabalder.

Vad gjorde förresten U137 på Gåsefjärden? Tja, ett rent rutinuppdrag som gick snett. Uppdraget var enligt Jansson att hämta en Spetsnazgrupp som hade satts iland några dagar tidigare av en annan ubåt. Att gå in en oktoberkväll till Gåsefjärden var synnerligen enkelt: Rak kurs hela vägen från internationellt vatten, därefter en babordsgir i militärleden in mot fjärden, där man kunde vända, hämta upp folk och gå ut igen. Klart på mindre än en timme. Att gå in i svensk skärgård i s k halvläge med bara tornet synligt och lanternorna tända (för att låtsas att man var en fiskebåt eller liknande) var standardförfarande. För den optiska navigeringen (radar användes förmodligen inte av lätt insedda skäl) använde man mycket detaljerade sjökort (förbättrade kopior av svenska hemliga militärledskort). Det var bara det att just vid det tillfället var enslinjen som babordsgiren syftade till, missvisande på g a växtlighet som skymde det bortre ensmärket, som i sin tur kunde förväxlas med ett vitt hus intill. Och då girade man försent. Lätt gjort även det.

Jansson noterar lakoniskt att varken fartygschefen eller den stabschef som var ombord för att leda operationen fick något straff när de återkom till hemmabasen.

Jansson ger en ingående beskrivning av Spetsnazförbanden och deras förmågor (bl a miniubåtar av olika slag), liksom av de taktiska, strategiska och tekniska förutsättningarna för operationerna. Spetsnazgrupper utnyttjades regelmässigt för detaljerade utspaningar av svenska minlinjer och detektorer och för att förbereda lämpliga platser för utplacering av minor. Flera exempel ges i boken. Förberedelser fanns också i form av agenter värvade bland lokalbefolkning i kustområdena. Sådana agenter visste förstås inget om vad de egentligen skulle utnyttjas för.

Hur nära vi var från denna tänkbara katastrof är omöjligt att säga men det är inte någon rolig läsning och mycket mer finns att inhämta i denna avslöjande och lättlästa bok.

Nåväl, detta hände ju för mer än 25 år sedan. Och nu har vi ju ett nytt Ryssland, som ju inte innebär något hot mot Sverige. Och några främmande ubåtar förekommer väl inte längre i svenska vatten, än mindre några Spetsnazförband – eller?

Det finns tyvärr tecken på att mönstret upprepas. Att ubåtsintrång förekommer på nytt har vi konstaterat nyligen. Och SÄPO har sett sig föranlåten att offentligen upplysa regeringen om att rysk underrättelseverksamhet i Sverige nu åter har nått samma nivåer som under kalla kriget.

Och vad är det då för ett Ryssland som återuppväcker skuggor från det förflutna. Ett svar kan man få i en helt annan bok *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?* av Karen Dawisha. Detta är dock ingen lättläst bok, snarare en mycket väldokumenterad vetenskaplig rapport om det moderna Ryssland med avstamp i 90-talets Sankt Petersburg. (Bara källhänvisningarna upptar 84 sidor.) Karen Dawisha doktorerade vid London School of Economics och är numera Professor of Political Science vid Miami University.

I detalj redogör hon för Vladimir Putins väg från Sankt Petersburg till Kreml. Liksom det omfattande persongalleri som följde honom – i stor utsträckning kompisar från Sankt Petersburg och KGB. Under det kaotiska 90-talet fanns det goda möjligheter att, ärligt eller oärligt, lägga beslag på stora pengar. Statens egendom skulle ju "privatiseras". De flesta ryssar förstod nog inte riktigt vad det här med "vouchers" handlade om medan ett litet antal blivande oligarker lade beslag på vad som skulle bli ofantliga förmögenheter. Kommunistpartiet hade vid sammanbrottet stora tillgångar, som KGB tog vara på och placerade utomlands (och sedan använde för egen räkning). Redan då visade Putin sin eminenta förmåga att delta i spelet på ett synnerligen diskret sätt. Både KGB och organiserad brottslighet fanns hela tiden i bakgrunden.

När Jeltsin började vackla blev Putins väg till makten rak via en ny kort sejour nu som chef för KGB. Omedelbart efter installationen som president påbörjade han en snabb och effektiv omvandling av Ryssland från gryende demokrati till enväldshärskardöme. Officiellt kallas detta system för något som närmast kan översättas med "maktvertikalen", så i det avseendet hymlas det inte från Kremels sida. Ibland talar man också om "manuell styrning", vilket innebär att det är bara en person som styr allt och alla.

Resultatet har blivit en mycket märklig hybrid mellan ren maffiaorganisation och medeltida vasallstat som dessutom förfogar över ett mycket modernt och professionellt propaganda- och desinformationssystem. Vasallstaten yttrar sig så att oligarkerna får behålla sina förmögenheter så länge de är trogna härskaren

och regelbundet betalar tribut (när en oligark blir kallad till Kreml vet han att han kommer att tillfrågas om en lämplig "gåva"). Byråkrater på olika nivåer får ha fingrarna i syltburken (i form av mutor och lukrativa styrelseuppdrag) så länge de inte misshagar enväldshärskaren. Domstolarna och polisen tar bara order från Kreml och utnyttjas cyniskt för att eliminera opponenter. Ibland utnyttjas i stället KGB eller den organiserade brottsligheten för att utföra lite smutsigare jobb. När det gäller (des)information så är Ryssland sedan gammalt världsmästare i "maskirovka" vilket täcker alla former av vilseledning. Lögner är satta i system – även uppenbara sådana.

Putin är fortfarande inte officiellt knuten till något företag eller förmögenhet. Karen Dawisha uppskattar dock hans privata förmögenhet till åtskilliga miljarder väl undangömda i olika skatteparadis. Ett effektivt sätt att dölja vem som sitter på tillgångarna är s k bearer shares, vilket innebär att den som har de fysiska aktiebrevens i sitt kassaskåp är den som har rätt till kapitalet. I sådana företag finns inga ägarregister.

Å andra sidan är frågan om Putins privata förmögenhet ganska ointressant. I praktiken förfogar han – i likhet med medeltida enväldshärskare – över samtliga Rysslands tillgångar. Dessutom har han ensam tillgång till ett antal mycket dyra lustjakter och ett mycket dyrt palats i närheten av Sochi, mm.

Ryssland består idag av ett litet antal oerhört rika oligarker, en relativt liten välmående medelklass i de största städerna och en stor majoritet på "landsbygden" som inte har någon levnadsstandard att tala om men som ändå gillar Putin. Vad är det då som håller ihop detta märkliga system? Svaret är nationalismen. Putins strategi går ut på att betona Rysslands storhet som nation. Det är hans image av ledare för en stor nation som håller populariteten uppe. Och för det krävs i gammal klassisk anda fiender.

Redan när han tillträdde som president ordnade han det. Dawisha hävdar, med rimlig bevisning, att det var KGB som mördade ett antal ryska helt oskyldiga medborgare i de explosioner i hyreshus som gav Putin en förevändning att starta det andra tjetjenienkriget. Och KGB gör förstas ut inget sådant utan order från högsta ort.

Håller systemet? Det vet vi om några år eller decennier. Förutom den trogna klicken av vassaler och tjänstemän lever huvuddelen av befolkningen fortfarande i ekonomisk misär. Men trots det har Putin nästan fullständig uppslutning. De enda som sklijer ut sig är den lilla medelklass som uppstått i de större städerna och som har kommit såpass långt på den Maslowska behovstrappan att de börjar efterfråga frihet och demokrati. Hur det har gått med den rörelsen vet vi nu. Krossad.

En sak som borde oroa enväldshärskaren är den enorma kapitalflykten. Inge vettig ryss sparar sina tillgångar som rubel utan skaffar sig dollar. De som har lite mer placerar sina tillgångar i diverse skatteparadis och köper sig hus i London. Och med sinande oljepengar kommer det att bli lite svårt att muta den stora massan i längden. Om man inte har några fiender, vilket Putin har sett till att skaffa sig.

Och då behöver man ju en kraftfull krigsmakt, vilket man nu är i full färd med att ordna. Ryssland har f n världens största försvarsbudget som andel av GDP (2013 4,1 % och kraftigt ökande). I reda pengar ligger man ännu långt efter USA och en bit efter Kina. Och denna krigsmakt använder man som bekant till att visa musklerna bl a i Östersjön. Mönstret från kalla kriget upprepas.

En pittoresk detalj är att Dawisha till en början försökte få ett engelskt universitetsförlag att ge ut boken. Men efter viss tvekan avstod förlaget p g a de engelska lagarna mot förtal. Bara i London bor nämligen flera hundratusen ryssar – permanent eller tillfälligt med parkerade förmögenheter – av vilka en hel del nämns vid namn i boken. Istället blev det ett amerikanskt förlag som vågade. Alla påståenden i denna bok är noggrant dokumenterade med namns nämnande.

En tredje bok som är intressant i detta sammanhang är Magnus Haglunds *Svenska flottan under kalla kriget*. Huvuddelen av boken kanske bara intresserar marinnostalgiker men riktigt intressant blir han när han diskuterar geopolitik och strategi. Han menar – med all rätt – att varken försvarspolitik eller, märkligt nog, försvarsledningen någonsin har tänkt i strategiska termer. Han menar att i strategiska termer var Sovjet aldrig intresserat av någon storskalig invasion av Sverige. Det enda man ville var att behärska havet och luftrummet (jämför noteringen om förstaslagsförmågan ovan). Under 1950- och 60-talet var det de facto Sverige som behärskade Östersjön och sitt eget territorium. Sedan gled initiativet allt mer över till Sovjet, när Sverige avrustade alltmer.

Belysande är följande historia: Någon gång under 70-talet var ÖB Stig Synnergren och inspekterade kustflottan. Inför en genomgång med staben inledde CKF Christer Kierkegaard med: "Stig, lyssna nu noga på vad flaggadjutanten säger, för här handlar det om strategi och det är ett ämne som du inte kan." (Med reservation för den exakta ordalydelsen, eftersom mitt ex av boken nu befinner sig på Marinmuseum i Karlskrona.)

Tyvänn har det inte blivit bättre.

Haglund uppmanar både politiker och generaler att studera de gamla klassikerna vad gäller strategi och luft- och sjöherravälde, typ Clausewitz och Mahan (han med "fleet in being"). Och att också börja tänka i strategiska termer. Om Putin vill börja bråka i Baltikum, vilket väl är nästa logiska steg, så måste Ryssland behärska Östersjön med lufter. Det kräver ingen större tankeförmåga att inse att detta kräver att man sitter på Gotland och sydöstra Sverige. Sverige är ju enligt ryskt sätt att se redan ett NATO-land. Och då måste det till ett överraskningsanfall. Och då kommer på nytt samma förberedelser som under kalla kriget att bli aktuella.

Hela den svenska marinen har i skrivande stund övat ubåtsjakt i Stockholms södra skärgård. Gissningsvis har ryska marinen övat i Karlskrona skärgård samtidigt.

För övrigt befinner vi oss redan i krigstillstånd. Det psykologiska (des)informationskriget är nämligen i full gång, vilket få har uppmärksammat.

Och som vanligt är det senaste försvarsbeslutet för lite och för sent. Undrar om vi än en gång kommer att ha tur.

Håkan Rudéus
2015-04-20

Nils-Ove Jansson
Omöjlig Ubåt
Inbunden. Förlag Nils-Ove Jansson, 2014-11-04.
ISBN: 9789163766848

Karen Dawisha
Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?
Simon & Schuster, 2014.
ISBN: 9781476795195

Magnus Haglund
Svenska flottan under kalla kriget.
Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek 2014